

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВИХ АКТІВ У ГАЛУЗІ МЕДИЦИНИ В ДЕРЖАВАХ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Колосов І. В.,
доктор філософії у галузі права,
приватний експерт з питань права
ORCID ID: 0000-0002-8856-9634
kolosov07121987@ukr.net

У пропонованій статті обговорено проблеми історичного розвитку медико-суспільних відносин як передумов появи норм медичного права у державах Стародавнього Світу (Єгипту, Іудеї, Ассирії та Вавилону, Ірану, Китаю, Індії, Тибету, Греції, Александрії та Риму). Мета цієї роботи – ретроспективний огляд суспільних відносин, що стали передумовою для виникнення правових актів у галузі медицини Стародавнього світу; виявлення їх закономірностей, особливостей та діалектичних зв'язків; виокремлення відносин у галузі медицини, котрі в силу своєї суспільної значущості потребували та потребують правового урегулювання, зокрема і за рахунок норм трудового права; напрацювання авторських висновків та окреслення перспективних напрямків подальшої наукової розвідки. Методологія дослідження базується на загальних наукових методах, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія і емпіричних методах. Зокрема, зроблено висновок, що згадані відносини потребували врегулювання нормами трудового, кримінального та адміністративного права, що створювало собою медико-правову тріаду врегулювання суспільних відносин у означеній сфері. За історико-хронологічною ознакою, медико-суспільні відносини вперше були врегульовані нормами трудового права (нормами про оплату праці лікарів, Закони Хамурапі, XVIII ст. до н. е.). Згаданий факт породжує собою медико-правовий парадокс, оскільки трудове право як самостійна галузь не визнається науковою доктриною для того проміжку часу, однак вже у XVIII ст. до н. е. існували його суб'єкти (лікарі), джерела (Закони Хамурапі) і норми, навіть в умовах рабовласницького ладу. Наведене призводить до певних сумнівів в аксіоматиці формаційного критерію суспільного розвитку та правильності підходів у визначенні часу набуття самостійного статусу галуззю трудового права.

Ключові слова: медико-суспільні відносини, медичне право, Стародавній Світ, медико-правова тріада, медико-правовий парадокс, трудове право.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Глобальні проблеми людства, поширення нових інфекційних хвороб спонукають до фундаментальних соціальних перетворень, серед яких вирішальне місце посідає медична система.

Вкотре, як і під час будь-якої з пандемій, для кожного мешканця планети, громадянина набувають неабиякого значення проблеми соціального здоров'я, виробничої гігієни, особистої безпеки, охорони праці, санітарного благополуччя; з'являються нові нетипові форми зайнятості, що призводить до істотних структурних змін у всій соціальній надбудові.

У цьому контексті питання правового регулювання медико-суспільних відносин, їх місця у загальній системі права, суті та змісту постають, так би мовити, на авансцені суспільного розвитку та подальшої долі людської цивілізації нарівні з кліматичними змінами.

З огляду на викладене поза сумнівом актуальним є вивчення історичного досвіду передумов правового регулювання у галузі медицини, у розрізі застосування формаційного критерію. Відправною ж точкою у такому дослідженні хронологічно постають держави Стародавнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У різні часи загальним питанням історії медицини Стародавнього світу були присвячені роботи таких вітчизняних вчених: Бородуліна Ф. Р., Вилегжаніна М. І., Заблудовського П. Є., Бадмаєва П. А., Скориченко-Амбодік Г. Г., Ковнер С. М., Маракуєва А. В., Багдасарьян С. М., Церетелі Г. Ф., Модестова П. В., Алексеєнко І. П.,

Вязьменського Е. С., Кирилова С. В., Корнієвського П. А., Пясецького П. Я., Мангалік В. С., Баткіс Г. А., Бернард А. А. та їхніх зарубіжних колег: d'Harcourt, Lasters, Merei, Wilke, Beyer, Lefebvre, Labat, Naficy, Wong, Zimmer, Daremberg, Uffelmann та багатьох інших.

Загальним питанням розвитку медичного права, зокрема і у контексті трудового права, були присвячені роботи Москаленка В. Ф., Ярошенка О. М., Іншина М. І., Жернакова В. В., Стеценка С. Г., Сенюта І. Я., Яковлева О. А., Веннікової В. В., Колосова І. В. тощо.

За всієї поваги до наукового доробку згаданих вчених, питанням передумов виникнення правового регулювання медико-суспільних відносин у Стародавньому світі приділено, на наш погляд, недостатньо уваги.

Формування мети статті. Відтак метою пропонованого дослідження є:

- 1) ретроспективний огляд суспільних відносин, що стали передумовою для виникнення правових актів у галузі медицини Стародавнього світу;
- 2) виявлення їх закономірностей, особливостей та діалектичних зв'язків;
- 3) виокремлення відносин у галузі медицини, котрі в силу своєї суспільної значущості потребували та потребують правового урегулювання, зокрема і за рахунок норм трудового права;
- 4) напрацювання авторських висновків та окреслення перспективних напрямків подальшої наукової розвідки.

Об'єктом дослідження при цьому будуть медико-суспільні системи Стародавнього Єгипту, Іудеї, Ассирії та Вавілону, Ірану, Китаю, Індії, Тибету, Греції, Александрії та Риму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідники зазначають про те, що у *Стародавньому Єгипті*, починаючи з епохи Давнього царства, існувала медична школа «Будинок життя», де медичну освіту могли отримати лише юнаки так само, як і у школах при храмах Геліополісу, Саїсу, Мемфісу та Фів (Lefebvre, 1956).

Вже наприкінці Давнього царства існували лікувальні довідники та збірники з лікувальної дієтології, гінекологічних хвороб та ветеринарії. Основним лікарським фахом вважались внутрішні, очні хвороби, паразитарні інвазії, акушерство. Значного розвитку отримала стоматологія (Riad, 1955).

Для здійснення військових завоювань держава потребувала забезпечення армії санітарною частиною зі штатом лікарів. Особливого розквіту, в цьому контексті, здобула хірургія. З метою закріплення методики хірургічного лікування її записували на папірусах (папірус Сміта), на берегах робили помітки на кшталт: «ці лікі добрі» або «мені вдалосьвилікувати цю хворобу» (Крюгер, Церетелі, 1918).

Розмаїття професійних шкідливих факторів у робітників, субтропічний клімат, високий рівень сонячної радіації, вологість повітря, вітри, пил, вогкість ґрунту спонукали до розвитку особистої та громадської гігієни (Graw, 1954–1958).

Поряд із цим прості люди жили у маленьких будиночках, харчувались одноманітно, не мали доступу до чистої води, але з метою захисту від гризунів та паразитів обробляли своє житло натронним лугом (Graw, 1935–1936).

З метою підтримання здоров'я на рівні держави в якості профілактичних заходів пропонувались ранній підйом, гімнастика, загартування холодною водою, заохочувались веслування, плавання, пірнання, біг, стрільба з лука, метання спису, кидання важких речей (Leake, 1952).

Слід зазначити, що у пам'ятках давноруської писемності є згадування про те, що у Давньому Єгипті існували способи фільтрації питної води через загороджувальні вали («Толкова Палея», XIV ст.) (Багдасар'ян, 1959; Булгаков, 1926).

Отже, Стародавній Єгипет характерний: 1) зародженням медичної освіти; 2) появою перших зводів медичних протоколів та процедур (збірників та папірусів); 3) включенням до складу публічної служби штату військової медицини; 4) розгалуженням лікарської справи на окремі професії; 5) розвитком професійної медицини та соціальної гігієни; 6) заохоченням профілактики здоров'я, зокрема і професійного; 7) появою засобів очищеного питного водопостачання населення.

Ці відносини відзначались гендерною нерівністю, майновим цензом, відмовою від міфологічного світогляду у лікувальних процедурах.

Давня Іудея, за даними авторів, запам'яталась розробкою детальних правил щодо дозволених до споживання домашніх тварин та способів їх забою. З'явилися перші приписи відносно статевих хвороб, статевих збочень та шлюбів між родичами. Велика увага приділялась боротьбі з лепрою. Детально розроблені правила ізоляції не лише хворих, але і підозрілих осіб, а також часу поховання та облаштування кладовищ (Бакулев, 1960).

Медицина **Ассирії та Вавілону** вперше у давній історії здобула правового врегулювання у Законах Хамурапі. Вся медична частина Законів Хамурапі стосувалась правового становища лікарів, оплати їхньої праці, покарання за невдале хірургічне лікування та мала станово-обмежувальне застосування: не торкалось лікарів-жреців. Пункти кодексу встановлювали заходи покарання

невдалим хірургам: виколювання очей, відрубання пальців, якщо пацієнтом був представником вищого стану (Модестов, 1917).

З'явилися господарські споруди санітарного призначення: кухні, сироварні, льохи, кладові для збереження харчових продуктів (Labat, 1951). До цього ж часу відноситься поява першого критого базару (Мухін, 1905).

Для боротьби із заразними хворобами застосовувалось спалювання речей хворих та померлих, ізоляція хворих поза населеними пунктами, закриття державних кордонів. Останній захід негативно відображався на торгівлі та викликав страйки і повстання (Labat, 1953).

Отже, в Ассирії та Вавілоні з'явилися історично перше джерело медичного права, яке регулювало ці відносини з позицій трудового та кримінального права, уперше застосовувалось закриття державного кордону для боротьби з інфекційними хворобами, що призводило до страйків і повстань, набули подальшого розвитку відносини із суспільної санітарії.

Ці відносини і надалі характеризувались класовою нерівністю та вибірковістю покарання з урахуванням особи та станової належності потерпілого.

Стародавній Іран характеризувався іншим джерелом медичного права – Канонам Авести. Двадцята книга зазначеної пам'ятки – Вендидат – містить велику кількість даних про лікарів, хвороби, способи їх лікування та попередження. Про військово-медичну організацію Ірану свідчать Геродот, Плїній Старший та інші автори. Зокрема, іранці створили корабельні та армійські шпиталі зі штатом лікарів, системою транспортування поранених та хворих (Nafisy, 1933).

У Канонах Авести відображено статус та становище лікаря у Ірані, врегульовані питання оплати його праці, профілактики хвороб, визначено функцію лікаря – повертати хворому здоров'я, уперше сформульовано норми та закріплені уявлення про лікарську етику та деонтологію (Бакулев, 1960).

Значного розвитку отримала хірургія, до якої з'явилась історично перша вимога професійного допуску: самостійно могли вчиняти хірургічні втручання могли лише ті особи, котрі разом з іншим лікарем успішно прооперували не менше трьох осіб (Nafisy, 1933).

З'явилися перші аптеки та порядок продажу ліків: за лікарськими рецептами. Набули подальшого розвитку відносини з очищення питної води та соціальної санітарії шляхом запровадження лазень. Однак, як і раніше, ці блага були доступні лише представникам вищих соціальних станів (Бакулев, 1960).

Здобули державно-охоронювальної ознаки боротьба з венеричними та особливо небезпечними інфекційними хворобами (сказ). Канон Авести уперше закріплює на нормативному рівні використання праці лікарів-ветеринарів (Nafisy, 1933).

Збірка Шицзінь (XI–VII ст. до н. е.) характеризувала санітарну культуру **Стародавнього Китаю** – житло, харчі, одяг, працю, сімейні відносини, хвороби, ліки, особисті та суспільні санітарно-гігієнічні традиції (Алексеєнко, 1959; Віолін, 1903; Вогралік, 1959; Вязьменський, 1955; Вязьменський, 1953). Збірка Чжоуські ритуали, що відноситься до того ж періоду часу згадує деякі галузі медицини, зокрема ветеринарію. У V–IV ст. до н. е. з'явилась друкована медична праця – «Трактат про хвороби» (Киріллоу, 1906, 1912, 1914; Корнієвський, 1866).

Військовим статутом У-цзи передбачався особливий штат військових лікарів, знання яких передавались у спадок. За часів Чжоуської династії (XI–III ст. до н. е.) лікарі поділялись на п'ять категорій та кваліфікацій. За результатами щорічних перевірок кращі лікарі отримували нагороди, а гірші – стягнення (Корнієвський, 1862–1863, 1864, 1876, 1877).

У Шицзині міститься багато відомостей про турботу за чистоту та охайність житла. Чжоуськими ритуалами приписувалось кожному китайцеві зі сходом Сонця умиватись та полоскати рот, мити руки 5 разів на день, один траз на три дні мити голову та один раз на 5 днів купатись. В якості знезаражуючих речовин використовувались мильний корінь, луг, рослини, багаті на сапоніни. Кухонний та столовий посуд натирался піском, мився колодязною або дощовою водою (Корсаков, 1901, 1928; Ловинський, 1900; Пясецький, 1876; Страшун, 1955).

У Китаї ще до нашої ери застосовувались попереджувальні заходи проти віспи у вигляді щеплення. Самоізоляція, полишення людиною насиджених місць під час епізоотій розглядались як основні методи боротьби з чумоподібними захворюваннями (Татарінов, 1852, 1853, 1856; Чжу Янь, 1958; Чжун-цзинь, 1955; Чжоу, 1956). На високому рівні стояла військова гігієна. Вплив високої санітарної культури Китаю вплинув на розвиток медико-суспільних відносин у Кореї, Японії, Тибеті, Монголії, народів Далекого Сходу та Середньої Азії (Юмото, 1956; Hume, 1940; Lee, 1955, 1958, 1959; Reed, 1931–1939; Wong et al., 1936).

Отже, у Стародавньому Китаї: 1) здобула нормативного закріплення санітарна культура та суспільна гігієна; 2) відбувся поділ лікарів на кваліфікації, запроваджено щорічну їх перевірку (атестацію) та систему матеріальних заохочень і стягнень; 3) регламентувались процедури зі збереження чистоти житла та особистої гігієни; 4) уперше були застосовані щеплення в якості способів боротьби з інфекційними хворобами.

Однак, як і у попередніх випадках, зазначені відносини залежали від соціального становища їх учасників, а у військовій сфері набули закритого, спадкового, кастового змісту.

Стародавня Індія. В одному з давніх джерел права – Законах Ману (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) – містяться законоположення щодо санітарії, організації медичної допомоги населенню, наводяться правила особистої та громадської санітарії та гігієни (Делоне, 1877; Щепотьєв, 1890; Chakraberty, 1955).

Так само Закони Ману наводять розпорядження, спрямовані на боротьбу з карантинними хворобами. Існувало законоположення щодо видворення хворих на проказу за межі міста, евакуацію мешканців з міст – вогнищ чуми (Кашкадамов, 1901; Filliozat, 1949; Narayanrao, 1953). У місті Мохенджо-Даро приділялась увага належному вивозу побутових відходів та водовідведенню, санітарним станом ринків та продажем харчових продуктів. До порушників санітарного законодавства застосовувались заходи відповідальності (Макеева, 1959; Петров, 1857; Zimmer, 1948).

Також у Законах Ману містяться розділи, які можна розцінювати як охорону народного здоров'я: так, ними заборонялось продавати вагітну рабину, засуджувалось вживання алкоголю та наркотичних речовин (Мангалік, Гупта, 1958; Girindranath, 1923–1929).

Медико-суспільні відносини у **Стародавньому Тибеті** відзначались регламентацією режиму сну та відпочинку, харчування, статевого життя, при цьому рекомендувались прогулянки, їзда верхи, боротьба, гірські прогулянки, полювання, заохочувалось купання у відкритих водоймах (Бадмаєв, 1898; Батуєв, 1950; Варлаков, 1931, 1932; Гаммерман et al., 1930; Киріллоу, 1892, 1893; Оберміллер, 1936).

У **Стародавній Греції** велика увага приділялась особистій гігієні, фізичним вправам, загартуванню (Баткіс, Майстрах, 1936; Heidel, 1941). Молодь у школах – палестрах і гімназіях – отримувала фізичне виховання (Бородулін, 1955; Jones, 1946). Грецькі поліси іноді запрошували на службу лікарів, переважно під час спалаху епідемій (Вольський, 1840; Lichtenthaeler, 1948–1957). Ця служба носила тимчасовий характер (Жебелев, 1933; Litre, 1839–1861). Так само тимчасовою була робота військових лікарів (Ковнер, 1878, 1883; Lund, 1936). Більш розповсюдженою була робота мандрівного лікаря-ремісника, що робив обхід населених пунктів та зупинявся у хворих на час хвороби (Лахтін, 1930; Singer, 1922).

Отже, у Греції: 1) фізичне виховання вперше набуло значення перманентної навчальної дисципліни у школах; 2) уперше запроваджена тимчасова (на період епідемій або війни) праця лікарів та військових лікарів; 3) виник інститут періодептики – лікарів, що здійснювали обхід населених пунктів з метою виявлення та лікування хворих.

Александрія відзначилась формуванням першої у світі наукової бібліотеки, яка містила, зокрема, і медичні рукописи (Страшун, 1937). Відтак бібліотечна справа стала на варті накопичених людством знань та уявлень про медицину. Також в Александрії набула подальшого розвитку аптечна справа, у якій на постійній основі працювали лікарі-фармацевти (Bourgey, 1953; Daremberg, 1865, 1869).

У **Стародавньому Римі** наявність постійної армії опосередковувало існування військово-медичної служби. У римській армії вперше запроваджується військово-медична ієрархія: лікарі легіонів і когорт – таборові лікарі – лікарі трирем (на флоті) (Бородулін, 1955; Лесеневич, 1894; Allbutt, 1921). Відбувалось будівництво санітарних споруд – водопроводів, каналізації, лазень (Герман, 1894; Нейгебауер, 1884).

До V ст. до н. е. відноситься також і давнє джерело римського права – Закони XII Таблиць – котре містило законоположення санітарного характеру: про захоронення, питне водопостачання тощо. За виконанням санітарних правил та експлуатацією санітарних споруд слідкували спеціально призначені чиновники – еділи (Ізраельсон, 1894; Ковнер, 1888).

Авл Корнелій Цельс (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) залишив твір «Про медицину» у 8 книгах. Будучи багатим рабовласником, Цельс керувався практичними міркуваннями про необхідність утримання у здоровому, працездатному стані великої кількості рабів (Бернард, 1907; Стрельцов, 1887, 1888).

Найбільш цінними з наукової точки зору є праці Цельса щодо хірургії та шкірних хвороб. У своїх гігієнічних вказівках Цельс здебільшого орієнтувався на заможних землевласників та містян (Троїцький, 1895; Цельс, 1959; Uffelmann, 1881).

Відтак у Стародавньому Римі вперше було запроваджено лікарську ієрархію, службовий нагляд за дотриманням санітарних норм і експлуатацією санітарних споруд, визначено одну з основних цілей медицини – необхідність збереження стану працездатності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

1. Держави Стародавнього Світу характеризуються: 1) зародженням медичної освіти; 2) появою перших зводів медичних протоколів та процедур (збірників та папірусів); 3) включенням до складу публічної служби штату військової медицини; 4) розгалуженням лікарської справи на окремі професії; 5) розвитком професійної медицини та соціальної гігієни; 6) заохоченням профілактики здоров'я, зокрема і професійного; 7) появою засобів очищеного питного водопостачання населення; 8) появою історично перших джерел медичного права, які регулювали ці відносини з позицій трудового,

кримінального та адміністративного права; 9) запровадженням закриття державного кордону для боротьби з інфекційними хворобами, що призводило до страйків і повстань; 10) нормативним закріпленням положень про лікарську етику та деонтологію, історично перших критеріїв допуску лікарів до самостійної роботи; 11) запровадженням перших аптек та процедури продажу ліків; 12) здобуттям державно-охоронювальної ознаки боротьби з венеричними та особливо небезпечними інфекційними хворобами, закріпленням на нормативному рівні використання праці лікарів-ветеринарів, санітарної культури та суспільної гігієни; 13) поділом лікарів на кваліфікації, запровадженням їх перевірки (атестацію) та системи матеріальних заохочень і стягнень; 14) застосуванням щеплення в якості способу боротьби з інфекційними хворобами; 15) розробкою розпоряджень, спрямованих на боротьбу з карантинними хворобами, належний вивоз побутових відходів та водовідведення, санітарний стан ринку та продаж харчових продуктів, охорону народного здоров'я; 16) регламентацією режиму відпочинку; 17) набуттям фізичного виховання статусу перманентної навчальної дисципліни у школах; 18) запровадженням тимчасової (на період епідемій або війни) праці лікарів та військових лікарів; 19) виникненням інституту періодевтики; 20) формуванням першої у світі наукової бібліотеки, яка містила, зокрема, і медичні рукописи; 21) запровадженням лікарської ієрархії, службового нагляду за дотриманням санітарних норм і експлуатацією санітарних споруд; 22) визначенням однієї з основних цілей медицини – необхідності збереження стану працездатності; 23) розробкою детальних правил щодо дозволених до споживання домашніх тварин та способів їх забою; 24) появою перших приписів відносно статевих хвороб, статевих збочень та шлюбів між родичами.

2. Ці відносини характеризувались гендерною, класовою нерівністю, майновим цензом, відмовою від міфологічного світогляду у лікувальних процедурах, вибірковістю покарання з урахуванням особи та станової належності потерпілого, залежали від соціального становища їх учасників, а у військовій сфері набули закритого, спадкового, кастового змісту.

3. Відтак, як вже зазначалось, згадані відносини потребували врегулювання нормами трудового, кримінального та адміністративного права, що створювало собою **медико-правову триаду** врегулювання суспільних відносин у означеній сфері.

4. За історико-хронологічною ознакою, медико-суспільні відносини вперше були врегульовані нормами трудового права (нормами про оплату праці лікарів, Закони Хамурапі, XVIII ст. до н. е.). Згаданий факт породжує собою **медико-правовий парадокс**, оскільки трудове право як самостійна галузь не визнається науковою доктриною для того проміжку часу, однак вже у XVIII ст. до н. е. існували його суб'єкти (лікарі), джерела (Закони Хамурапі) і норми, навіть в умовах рабовласницького ладу. Наведене призводить до сумнівів у аксіоматиці формаційного критерію суспільного розвитку та правильності підходів у визначенні часу набуття самостійного статусу галуззю трудового права.

5. Отже, подальшій науковій увазі підлягає медико-суспільний розвиток держав Середньовіччя з метою закріплення отриманих та виокремлення нових результатів наукового дослідження в галузі медичного права та закономірностей розвитку медико-суспільних відносин.

Kolosov I. The historical backgrounds of medical law's acts appear in Ancient Age

Article proposed discusses the problems of historical development of medical and social relations as preconditions for the emergence of norms of medical law in the states of the Ancient World. The purpose of this work is the retrospective review of public relations, which became a prerequisite for the emergence of legal acts in the field of medicine of the ancient world; identification of their regularities, features and dialectical relations; separation of relations in the field of medicine, which, due to their public significance, needed and need legal settlement, in particular, at the expense of labor law; development of author's conclusions and outlining of perspective directions of further scientific exploration. The research methodology is based on common scientific methods and empirical methods. In particular, it is concluded that the aforesaid relations needed to be regulated by the norms of labor, criminal and administrative law, which created a medical and legal triad of the settlement of public relations in the specified sphere. According to the historical and chronological feature, medical and social relations for the first time were regulated by the norms of labor law (norms on the remuneration of doctors, the Laws of Hamurapi, XVIII century BC). This fact generates a medical and legal paradox, since labor law as an independent branch is not recognized as a scientific doctrine for that period of time, but already in the XVIII century BC there were its subjects (doctors), sources (Laws of Hamurapi) and norms, even in conditions of slave rule. Above leads to certain doubts in the axiomatics of the formation criterion of social development and the correctness of approaches in determining the time of acquisition of independent status by the branch of labor law.

Key words: medically-social relations, medical law, Ancient World, medically-legal triad, medically-legal paradox, labor law.

Література:

1. Багдасарьян С. М. Медицина древнего Египта. *Вопросы истории медицины. Труды Института организации здравоохранения и истории медицины*. Выпуск 6. 1959. С. 5.
2. Булгаков Б. В. Древне-египетская медицина. *Врачебное дело*. № 22. 1926. С. 1761.
3. Крюгер О. О., Церетели Г. Ф. Медицинский папирус Музея Александра III в Москве, 1918.
4. Grapow H. Grundriss der Medizin der alten Ägypter. Т. 1–4, 1954–1958.
5. Grapow H. Untersuchungen über die altägyptischen medicizinischen Papyri. Т. 1–2, 1935–1936.
6. Leake Ch.D. The old Egyptian medical papyri, Lawrence, 1952.
7. Lefebvre G. Essai sur la medicine egyptienne de l'epoque pharaonique. Paris. 1956.
8. Модестов П. В. Культура и медицина Ассирио-Вавилонии. *Русский врач*. Т. 16. № 21–24. 1917. С. 418.
9. Мухин Н. Магия и колдовство у ассирио-вавилонян. Киев, 1905.
10. Labat R. La medicine babylonienne. Paris, 1953.
11. Labat R. Traite akkadien de diagnostics et pronostics medicaux. Paris, 1951.
12. Naficy A. La medicine en Perse des origins a nos jours, ses fondements theoriques d'apres l'encyclopedie medicale de Gorgani. Paris, 1933.
13. Алексеенко И. П. Очерки о китайской народной медицине. Киев, 1959.
14. Виолин Я. А. Китайские доктора. *Врачебная газета*. №№ 42, 43. 1903. С. 1008, 1032.
15. Виолин Я. А. Медицина Китая. Санкт-Петербург, 1903.
16. Вогралик В. Г. Слово о китайской медицине. Горький, 1959.
17. Вязьменский Э. С. Из истории древней китайской биологии и медицины. *Труды Института естествознания и техники*. Т. 4. 1955. С. 3.
18. Вязьменский Э. С. О лекарственном арсенале китайской народной медицины. *Аптечное дело*. Т. 2. № 4. 1953. С. 20.
19. Кириллов Н. В. Китайская медицина в ее прошлом, отходящем в область предания, и зачатки медицинской организации в Китае по европейскому образцу. *Вестник общества гигиены, судебной и практической медицины*. Июнь 1914. С. 834.
20. Кириллов Н. В. О тибетской и китайской медицине, о развитии и состоянии медицинского дела в Японии. *Труды Временного медицинского общества на Дальнем Востоке в г. Харбине*. Выпуск 2. 1906. С. 57.
21. Кириллов Н. В. Общая характеристика практики восточных систем медицины (тибетской, китайской) в параллель с нашей народной. *Труды Антропологического общества при Военно-медицинской академии*. Т. 7. 1912. С. 56.
22. Корниевский П. А. Китайские аптеки. *Фармакологический журнал*. Кн. 1. Май 1866. С. 1.
23. Корниевский П. А. Китайские медицинские пословицы. *Современная медицина*. № 32–34. 1864.
24. Корниевский П. А. Материалы для истории китайской медицины. *Медицинский сборник Казанского медицинского общества*. №№ 24, 25 (приложение). 1877. С. 3, 37.
25. Корниевский П. А. О китайских медиках. *Медицинский вестник*. № 36–41, 43. 1876.
26. Корниевский П. А. Спланхнология у китайцев. *Протоколы заседания Общества русских врачей в Санкт-Петербурге за 1862–1863 гг.* С. 255.
27. Корсаков В. Медицина в Китае в прошлом и настоящем. *Врачебное дело*. № 20. 1928. С. 1561.
28. Корсаков В. Положение медицины в Китае и наиболее распространенные в его населении болезни. Санкт-Петербург. 1901.
29. Ловинский П. Медицина в Китае (исторический очерк). *Спутник здоровья*. № 37–39. 1900.
30. Пясецкий П. Я. О санитарных условиях и медицине Китая. *Московская медицинская газета*. № 30–34. 1876.
31. Страшун И. Д. Общебиологические взгляды врачей древнего Китая. *Из истории науки и техники Китая* / под ред. ред. И. В. Кузнецов. Москва, 1955. С. 160.
32. Татаринов А. Анатомические и физиологические понятия китайцев. *Труды Общества русских врачей в Санкт-Петербурге*. Ч. 6. 1856. С. 353.
33. Татаринов А. Китайская медицина. *Труды членов Российской духовной миссии в Пекине*. Т. 2. 1853. С. 357.
34. Татаринов А. О состоянии медицины в Китае. *Труды Общества русских врачей в Санкт-Петербурге*. Ч. 5. 1852. С. 159.
35. Чжу Янь. Достижения древнекитайской медицины. Москва, 1958.
36. Чжан Чжун-цин. Древняя китайская медицина. Пекин, 1955.
37. Чжоу шоу-чжун. Исследование способов лечения, известных в древности. Пекин, 1956.

38. Юмото К. Медицина династии Хань. Пекин, 1956.
39. Hume E. H. The Chinese way in medicine. Baltimore, 1940.
40. Lee T'ao. Achievement of the chinese medicine in the Sui (589–617) and T'ang (618–907 A. D.) dynasties Chin. med. J., v. 71. 1955. P. 301.
41. Lee T'ao. Chinese medicine during the Ming dynasty (1368–1644), *ibid.*, v. 76. 1958. P. 178.
42. Reed B. Chinese material, being a chronicle of medical happenings in China from ancient times to the present period. Shanghai. 1936.
43. Делоне Б. П. Сравнение медицины Аюрвед с медициной гиппократидов. *Протоколы заседания общества русских врачей в Москве за 1-е полугодие 1877*. С. 86 и *Московская медицинская газета* № 30–34, 36–37, 40. 1877.
44. Кашкадамов В. П. Краткий очерк индусской медицины. *Больничная газета Боткина*. № 40, 43, 44, 46, 48. 1901.
45. Макеева О. В. Некоторые вопросы истории народной медицины в Индии. *Вопросы истории медицины. Труды Института организации здравоохранения и истории медицины*. Вып. 6. 1959. С. 75.
46. Мангалик В. С., Гупта Н. П. Древняя индийская медицина и ее вклад в общую теорию медицины. *Советская медицина*. № 1. 1958. С. 149.
47. Петров П. О медицине древних индусов. *Московский врачебный журнал*. № 3–4. 1857. С. 80.
48. Щепотьев Н. Врачебная этика древних индийских и греческих врачей. *Ученые записки Казанского университета*. Кн. 4. 1890. С. 54.
49. Chackraberty S. Ancient Hindu medicine. Calcutta, 1955.
50. Filliozat J. La doctrine classique de medicine indienne. Paris, 1949.
51. Girindranath M. History of Indian medicine. V. 1–3, Calcutta, 1923–1929.
52. Narayanrao U. B. Indigenous medical specialities. Bombay, 1953.
53. Zimmer H. R. Hindu medicine. Baltimore, 1948.
54. Бадмаев П. А. О системе врачебной науки Тибета. Выпуск 1. 1898. С. 395.
55. Батуев Б. Антинаучная реакционная сущность тибетской медицины. Улан-Уде, 1950.
56. Варлаков М. Н. Краткий очерк истории тибетской медицины. *Советская клиника*. Т. 17. № 1. 1932. С. 3.
57. Варлаков М. Н. Лекарственные средства тибетской медицины. *Бюллетень Научно-исследовательского химико-фармацевтического института*. № 6. 1931. С. 137.
58. Варлаков М. Н. Пути изучения тибетской медицины. *Сибирский медицинский журнал*. № 3. 1931 С. 17.
59. Гаммерман А. Ф., Семичов Б. В. Заметка о тибетских лекарственных продуктах. *Доклад АН СССР*, сер. В. № 12. 1930. С. 228.
60. Кириллов Н. В. Интерес изучения народной и тибетской медицины в Забайкалье. *Этнографический обозреватель*. № 4. 1893. С. 84.
61. Кириллов Н. В. Современное значение тибетской медицины как части ламайской доктрины. *Вестник общества гигиены, судебной и практической медицины*. Т. 15. Кн. 1. Отд. 2; Кн. 2 отд. 2. 1892. С. 18, 95.
62. Обермиллер Е. А. Пути изучения тибетской медицинской литературы. *Библиография Востока*. Вып. 8–9. 1936. С. 48.
63. Баткис Г. А., Майстрах К. В. Медицина античного мира. *Советский врачебный журнал*. № 17. 1936. С. 1333.
64. Бородулин Ф. Р. Лекции по истории медицины. Москва, 1955.
65. Вольский С. Ф. Об Иппократе и его учении. Ч. 1–2. Санкт-Петербург, 1840.
66. Жебелев С. А. Эпидаврийская терапевтика. *Известия АН СССР*. Сер. 7. № 1. 1933. С. 61.
67. Ковнер С. История медицины. Киев, 1878.
68. Ковнер С. Очерки истории медицины. Киев, 1883.
69. Лахтин М. Медицина в гомеровском эпосе. *Русский клиницист*. Т. 14. № 7–8. 1930. С. 3.
70. Страшун И. Д. Творения великого эллинского врача. *Советская медицина*. № 6. 1937. С. 51.
71. Bourgey L. Observation et experience chez les medecins de la Collection hippocratique. Paris, 1953.
72. Daremberg Ch. Etat de la medicine entre Homere et Hippocrate. Paris, 1869.
73. Daremberg Ch. La medicine dans Homere. Paris, 1865.
74. Heidei W. A. Hippocratic medicine, its spirit and method. New York, 1941.
75. Jones W. H. S. Philosophy and medicine in ancient Greece. Baltimore, 1946.
76. Lichtenthaeler Ch. La medicine hippocratique. Pt. 1–5. 1948–1957.
77. Littré E. Oeuvres completes d'Hippocrate. Т. 1–10. 1839–1861.
78. Lund F. B. Greek medicine. New York, 1936.

79. Singer Ch. J. Greek biology and Greek medicine. Oxford, 1922.
80. Бернад А. А. Значение Цельса в медицине и, в частности, в хирургии. Санкт-Петербург, 1907.
81. Герман Ф. Л. Врачебное сословие древнего Рима. Культурно-исторический очерк. Харьков, 1894.
82. Израельсон Л. «Материя медика» Клавдия Галена. Юрьев, 1894.
83. Лесеневич В. Медицина у римских поэтов. *Еженедельник журнала «Практическая медицина»*. № 18, 20, 21. 1894. С. 309, 341, 357.
84. Нейгебауэр Л. А. О древних хирургических и гениатрических инструментах, найденных в развалинах римских городов Помпеи и Геркуланума. *Варшавские университетские известия*. № 1, 2. 1884. С. 1, 33.
85. Стрельцов А. Врачи у древних римлян. Эпиграфические очерки. Москва, 1888.
86. Стрельцов А. К истории медицины у древних римлян. Журнал Министерства народного просвещения, отделение классической филологии. Ноябрь 1887. С. 103.
87. Троицкий И. В. Софан Эфесский. Как первый педиатр вечного города. *Университетские известия*. Киев. Июнь 1895. С. 1.
88. Цельс А. К. О медицине. Москва, 1959.
89. Allbutt Th. C. Greek medicine in Rome. London, 1921.
90. Uffelmann J. Die öffentliche Hygiene im alten Rom. Berlin, 1881.
91. Большая медицинская энциклопедия / гл. ред. акад. Бакулев А. М. Москва : Государственное научное издательство «Советская энциклопедия». 1960. Том 17. 1184 с.

References:

1. Bagdasarian, S. M. (1959) Meditsina drevnogo Egipta [v kn.: Voprosy istorii meditsiny] [The ancient Egypt's medicine]. *Trudy Instituta organizatsii zdravookhraneniya i istorii meditsiny*. Vypusk 6. S. 5. [in Russian]
2. Bulgakov, B. V. (1926) Drevne-egipetskaya meditsina [The ancient Egypt's medicine]. *Vrachebnoye delo*. № 22. S. 1761. [in Russian]
3. Kryuger, O. O., Tsereteli, G. F. (1918) Meditsinskiy papirus Muzeya Aleksandra III v Moskve [The Medicine's Papyrus of the Alexander III Moscow Museum]. [in Russian]
4. Grapow, H. (1954–1958) Grundriss der Medizin der alten Ägypter. T. 1–4.
5. Grapow, H. (1935–1936) Untersuchungen über die altägyptischen medicizinischen Papyri. T. 1–2.
6. Leake, Ch. D. (1952) The old Egyptian medical papyri, Lawrence.
7. Lefebvre, G. (1956) Essai sur la medicine egyptienne de l'epoque pharaonique. Paris.
8. Modestov, P. V. (1917) Kultura i meditsina Assiro-Vavilonii [Culture and medicine of Assyria and Babylon]. *Russkiy vrach*. T. 16. № 21–24. 1917. S. 418. [in Russian]
9. Mukhin, N. (1905) Magiya i koldovstvo u assiro-vavilonyan [Magic and witchcraft of Assyria and Babylon]. Kiyev. [in Russian]
10. Labat, R. (1953) La medicine babylonienne. Paris.
11. Labat, R. (1951) Traite akkadien de diagnostics et pronostics medicaux, Paris.
12. Naficy, A. (1933) La medicine en Perse des origins a nos jours, ses fondements theoriques d'apres l'encyclopedie medicale de Gorgani. Paris.
13. Alekseyenko, I. P. (1959) Ocherki o kitayskoy narodnoy meditsine [Features from Chinese people's medicine]. Kiyev. [in Russian]
14. Violin, Ya. A. (1903) Kitayskiye doktora [Chinese doctors]. *Vrachebnaya gazeta*. №№ 42, 43. S. 1008, 1032. [in Russian]
15. Violin, Ya. A. (1903) Meditsina Kitaya [Chinese medicine]. Diss. na stepen doktora meditsiny. Sankt-Peterburg. [in Russian]
16. Vogralik, V. G. (1959) Slovo o kitayskoy meditsine [Foreword about Chinese medicine]. Gorkiy. [in Russian]
17. Vyazmenskiy, E. S. (1955) Iz istorii drevney kitayskoy biologii i meditsiny [Derivation from the ancient Chinese biology and medicine's history]. *Trudy Instituta estestvoznaniya i tekhniki*. T. 4. S. 3. [in Russian]
18. Vyazmenskiy, E. S. (1953) O lekarstvennom arsenale kitayskoy narodnoy meditsiny [About chemical's variety of Chinese people's medicine]. *Aptechnoye delo*. T. 2. № 4. S. 20. [in Russian]
19. Kirillov, N. V. (1914) Kitayskaya meditsina v eye proshlom, otkhodyashchem v oblast predaniya, i zachatki meditsinskoy organizatsii v Kitaye po evropeyskomu obraztsu [Chinese medicine of Ancient Age and background of Chinese medical organization as European staff]. *Vestnik obshchestva gigiyeny. sudebnoy i prakticheskoy meditsiny*. S. 834. [in Russian]
20. Kirillov, N. V. (1906) O tibetskoy i kitayskoy meditsine, o razvitii i sostoyanii meditsinskogo dela v Yaponii [About the Tibet and Chinese medicine, development and status of medicine in Japan]. *Trudy Vremennogo meditsinskogo obshchestva na Dalnem Vostoke v g. Kharbine*. Vypusk 2. S. 57. [in Russian]

21. Kirillov, N. V. (1912) Obshchaya kharakteristika praktiki vostochnykh sistem meditsiny (tibetskoy, kitayskoy) v parallel s nashey narodnoy [The common characteristics of East medicine systems on example of Tibet and China in comparison with Native]. *Trudy Antropologicheskogo obshchestva pri Voyenno-meditsinskoy akademii*. T. 7. S. 56. [in Russian]
22. Korniyevskiy, P. A. (1866) Kitayskiye apteki. [Chinese chemistries] *Farmakologicheskij zhurnal*. Kn. 1. S. 1. [in Russian]
23. Korniyevskiy, P. A. (1864) Kitayskiye meditsinskiye poslovitsy [Chinese medical proverbs]. *Sovremennaya meditsina*. № 32–34. [in Russian]
24. Korniyevskiy, P. A. (1877) Materialy dlya istorii kitayskoy meditsiny [Materials on Chinese medicine's history]. *Meditsinskiy sbornik Kazanskogo meditsinskogo obshchestva*. №№ 24, 25 (prilozheniye). S. 3, 37. [in Russian]
25. Korniyevskiy, P. A. (1876) O kitayskikh medikakh [About the Chinese doctors]. *Meditsinskiy vestnik*. № 36–41, 43. [in Russian]
26. Korniyevskiy, P. A. (1862–1863). Splankhnologiya u kitaytsev [Chinese Splankhnology]. *Protokoly zasedaniya Obshchestva russkikh vrachey v Sankt-Peterburge za 1862–1863 gg.* S. 255. [in Russian]
27. Korsakov, V. (1928) Meditsina v Kitaye v proshlom i nastoyashchem [Chinese medicine in past and present]. *Vrachebnoye delo*. № 20. S. 1561. [in Russian]
28. Korsakov, V. (1901) Polozheniye meditsiny v Kitaye i naiboleye rasprostranennyye v ego naselenii bolezni [Medicine's status in China and the most widespread Chinese diseases]. Diss. na stepen doktora meditsiny. Sankt-Peterburg. [in Russian]
29. Lovinskiy, P. (1900) Meditsina v Kitaye (istoricheskiy ocherk) [Chinese medicine (historical essay)]. *Sputnik zdorovia*. № 37–39. [in Russian]
30. Pyasetskiy, P. Ya. (1876) O sanitarnykh usloviyakh i meditsine Kitaya [About Chinese sanitation and medical conditions]. *Moskovskaya meditsinskaya gazeta*. № 30–34. [in Russian]
31. Strashun, I. D. (1955) Obshchebiologicheskiye vzglyady vrachey drevnego Kitaya [Biological viewpoints of ancient Chinese doctors] [v kn.: Iz istorii nauki i tekhniki Kitaya / red. I. V. Kuznetsov]. Moskva. S. 160. [in Russian]
32. Tatarinov, A. (1856) Anatomicheskkiye i fiziologicheskkiye ponyatiya kitaytsev [Anatomic and physiological viewpoints of ancient Chinese]. *Trudy Obshchestva russkikh vrachey v Sankt-Peterburge*. Ch. 6. S. 353. [in Russian]
33. Tatarinov, A. (1853) Kitayskaya meditsina [Chinese medicine]. *Trudy chlenov Rossiyskoy dukhovnoy missii v Pekine*. T. 2. S. 357. [in Russian]
34. Tatarinov, A. (1852) O sostoyanii meditsiny v Kitaye [About Chinese medical conditions]. *Trudy Obshchestva russkikh vrachey v Sankt-Peterburge*. Ch. 5. S. 159. [in Russian]
35. Chzhu, Yan (1958). Dostizheniya drevnekitayskoy meditsiny [Achievements of Chinese medicine]. Moskva. [in Russian]
36. Chzhan Chzhun-tszin. (1955) Drevnyaya kitayskaya meditsina [Ancient Chinese medicine]. Pekin. [in Russian]
37. Chzhou shou-chzhun. (1956) Issledovaniye sposobov lecheniya, izvestnykh v drevnosti. [Investigation of treatment ways known from Ancient Age] Pekin. [in Russian]
38. Yumoto, K. (1956) Meditsina dinastii Khan [Khan Epoch's medicine]. Pekin. [in Russian]
39. Hume, E. H. (1940) The Chinese way in medicine. Baltimore.
40. Lee, T'ao (1955) Achievement of the chinese medicine in the Sui (589–617) and T'ang (618–907 A. D.) dynasties *Chin. med. J.*, v. 71. P. 301.
41. Lee T'ao (1958) Chinese medicine during the Ming dynasty (1368–1644), *ibid.*, v. 76. P. 178.
42. Reed, B. (1936) Chinese material, being a chronicle of medical happenings in China from ancient times to the present period. Shanghai. [in Russian]
43. Delone, B. P. (1877) Sravneniye meditsiny Ayurved s meditsinoy gippokratidov [Comparison between Ayurvedic and Hippocratic medicine]. *Protokoly zasedaniya obshchestva russkikh vrachey v Moskve za 1-e polugodiye 1877*. S. 86 i Moskovskaya meditsinskaya gazeta № 30–34, 36–37, 40. [in Russian]
44. Kashkadamov, V. P. (1901) Kratkiy ocherk indusskoy meditsiny [Brief on Indian medicine]. *Bolnichnaya gazeta Botkina*. № 40, 43, 44, 46, 48. [in Russian]
45. Makeyeva, O. V. (1959) Nekotoryye voprosy istorii narodnoy meditsiny v Indii [Particular aspects of Indian people medicine's history] [v kn.: Voprosy istorii meditsiny]. *Trudy Instituta organizatsii zdravookhraneniya i istorii meditsiny*. Vyp. 6. S. 75. [in Russian]
46. Mangalik, V. S., Gupta, N. P. (1958) Drevnyaya indiyaskaya meditsina i eye vklad v obshchuyu teoriyu meditsiny [Ancient Indian medicine and its contribution to common theory of medicine]. *Sovetskaya meditsina*. № 1. S. 149. [in Russian]

47. Petrov, P. (1857) O meditsine drevnikh indusov [About the Ancient Indian medicine]. *Moskovskiy vrachebnyy zhurnal*. № 3–4. S. 80. [in Russian]
48. Shchepotyev, N. (1890) Vrachebnaya etika drevnikh indiykikh i grecheskikh vrachev. [Medical Ethics of Ancient Indians and Greeks] *Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta*. Kn. 4. S. 54. [in Russian]
49. Chackraberty, C. (1955) Ancient Hindu medicine. Calcutta.
50. Filliozat, J. (1949) La doctrine classique de medicine indienne. Paris.
51. Girindranath, M. (1923–1929) History of Indian medicine. V. 1–3, Calcutta.
52. Narayanrao, U. B. (1953) Indigenous medical specialities. Bombay.
53. Zimmer, H. R. (1948) Hindu medicine. Baltimore.
54. Badmayev, P. A. (1898) O sisteme vrachebnoy nauki Tibeta. [About the medical scientific system in Tibet] *Vypusk 1*. S. 395.
55. Batuyev, B. (1950) Antinauchnaya reaktsionnaya sushchnost tibetskoy meditsiny [Unscientific background of Tibet medicine]. Ulan-Ude. [in Russian]
56. Varlakov, M. N. (1932) Kratkiy ocherk istorii tibetskoy meditsiny. [Brief of Tibet medicine's history] *Sovetskaya klinika*. T. 17. № 1. S. 3. [in Russian]
57. Varlakov, M. N. (1931) Lekarstvennyye sredstva tibetskoy meditsiny. [Chemicals of Tibet medicine] *Byulleten Nauchno-issledovatel'skogo khimiko-farmatsevticheskogo instituta*. № 6. S. 137. [in Russian]
58. Varlakov, M. N. (1931) Puti izucheniya tibetskoy meditsiny [Ways of Tibet medicine's cognition]. *Sibirskiy meditsinskiy zhurnal*. № 3. S. 17. [in Russian]
59. Gammerman, A. F., Semichov, B. V. (1930) Zametka o tibetskikh lekarstvennykh produktakh. [Essay about Tibet's chemicals] *Doklad AN SSSR*. ser. V. № 12. S. 228. [in Russian]
60. Kirillov, N. V. (1893) Interes izucheniya narodnoy i tibetskoy meditsiny v Zabaykalye [Reasons to Tibet medicine's cognition on Transbaikal]. *Etnograficheskiy obozrevatel*. № 4. S. 84. [in Russian]
61. Kirillov, N. V. (1892) Sovremennoye znachenie tibetskoy meditsiny kak chasti lamayskoy doktriny [Contemporary impact of Tibet medicine as part of Lamias doctrine]. *Vestnik obshchestva gigiyeny. sudebnoy i prakticheskoy meditsiny*. T. 15. Kn. 1. Otd. 2; Kn. 2 otd. 2. S. 18, 95. [in Russian]
62. Obermiller, E. A. (1936) Puti izucheniya tibetskoy meditsinskoy literatury [Ways of Tibet medicine's literature studying]. *Bibliografiya Vostoka*. Vyp. 8–9. S. 48. [in Russian]
63. Batkis, G. A. Maystrakh, K. V. (1936) Meditsina antichnogo mira [Ancient Medicine]. *Sovetskiiy vrachebnyy zhurnal*. № 17. S. 1333. [in Russian]
64. Borodulin, F. R. (1955) Lektsii po istorii meditsiny [Lectures on Medical History]. Moskva. [in Russian]
65. Volskiy, S. F. (1840) Ob Ippokrate i ego uchenii [About Hippocrates and his contribution]. Ch. 1–2. Sankt-Peterburg. [in Russian]
66. Zhebelev, S. A. (1933) Epidavriyskaya terapevtika [Therapy of Epidaurus]. *Izvestiya AN SSSR*. Ser. 7. № 1. S. 61. [in Russian]
67. Kovner, S. (1878) Istoriya meditsiny. [Medicine's History] Kiyev. [in Russian]
68. Kovner, S. (1883) Ocherki istorii meditsiny. [Medicine's History Essay] Kiyev. [in Russian]
69. Lakhtin, M. (1930) Meditsina v gomerovskom epose [Medicine in Homeric epos]. *Russkiy klinitsist*. T. 14. № 7–8. S. 3. [in Russian]
70. Strashun, I. D. (1937) Tvoreniya velikogo ellinskogo vracha [Outstanding Elyn doctor's heritage]. *Sovetskaya meditsina*. № 6. [in Russian]
71. Bourgey, L. Observation et experience chez les medecins de la Collection hippocratique. Paris, 1953.
72. Daremberg, Ch. (1869) Etat de la medicine entre Homere et Hippocrate. Paris.
73. Daremberg, Ch. (1865) La medicine dans Homere. Paris.
74. Heidei, W. A. (1941) Hippocratic medicine, its spirit and method. New York.
75. Jones, W. H. S. (1946) Philosophy and medicine in ancient Greece. Baltimore.
76. Lichtenthaeler, Ch. (1948–1957) La medicine hippocratique. Pt. 1–5.
77. Littre, E. Oeuvres completes d'Hippocrate (1839–1861). T. 1–10.
78. Lund, F. B. (1936) Greek medicine. New York.
79. Singer, Ch. J. (1922) Greek biology and Greek medicine. Oxford.
80. Bernard, A. A. (1907) Znachenie Tselsa v meditsine i, v chastnosti. v khirurgii. [Celsius's impact on medicine and sergeant as particular] Diss. na stepen doktora meditsiny. Sankt-Peterburg. [in Russian]
81. German, F. L. (1894) Vrachebnoye sosloviye drevnego Rima. Kulturno-istoricheskiy ocherk. [Doctor's Class in Ancient Rome. Cultural Essay] Kharkov. [in Russian]
82. Izrayelson, L. (1894) "Materiya medika" Klavdiya Galena ["Doctor's Substance" of Claudio Hellenes]. Diss. na stepen doktora meditsiny. Yuryev. [in Russian]
83. Lesenevich, V. (1894) Meditsina u rimskikh poetov. [Medicine in Romanian poets' masterpieces] *Ezhenedelnik zhurnala "Prakticheskaya meditsina"*. № 18, 20, 21. 1894. S. 309, 341, 357. [in Russian]

84. Neygebauer, L. A. (1884) O drevnikh khirurgicheskikh i geniatricheskikh instrumentakh. naydennykh v razvalinakh rimskikh gorodov Pompei i Gerkulanuma. [About Ancient sergeant and gyniatrics instruments found from Pompeus and Gerkulamuna's ruins] *Varshavskiy universitetskiye izvestiya*. № 1, 2. 1884. S. 1, 33. [in Russian]
85. Sreltsov, A. (1888) Vrachy u drevnikh rimlyan. Epigraficheskiye ocherki. [Ancient Romanians doctors] Moscow. [in Russian]
86. Streltsov, A. (1887) K istorii meditsiny u drevnikh rimlyan. [To the question of Ancient Romanian medical history] *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. otdeleniye klassicheskoy filologii*. Noyabr 1887. S. 103. [in Russian]
87. Troitskiy, I. V. (1895) Sofan Efesskiy. Kak pervyy pediater vechnogo goroda. [Sofhan as first paediatrist of Eternal Town] *Universitetskiye izvestiya (Kiyev)*. Iyun 1895. S. 1. [in Russian]
88. Tsels, A. K. (1959) O meditsine [About medicine]. Moscow. [in Russian]
89. Allbutt, Th. C. (1921) Greek medicine in Rome. London.
90. Uffelmann, J. (1881) Die öffentliche Hygiene im alten Rom. Berlin.
91. Bolshaya meditsinskaya entsiklopediya / gl. red. akad. Bakulev A. M. (1960) [Great Medical Encyclopedia] Moscow: Gosudarstvennoye nauchnoye izdatelstvo "Sovetskaya entsiklopediya". Tom 17. 1184 s. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 22.02.2022

Стаття рекомендована до друку 19.04.2022